

Historische schets en actuele waarde van de I.K.V. - denkbeelden over het sanctiestelsel

1. Historische schets van de I.K.V. - denkbeelden over het sanctiestelsel

1.1. Inleiding

Het jaartal 1989 is in twee opzichten een herdenkingsjaar voor de strafrechtswetenschap. De I.K.V., en de daarmee de basis voor het strafrecht van de sociale rechtsstaat, werd 100 jaar geleden opgericht. De I.K.V. zelf is onlosmakelijk verbonden met het juridische gedachtengoed van de 200 jaar oude Franse Revolutie. Die Revolutie is een mijlpaal in de strafrechtswetenschap en in de penologie¹. Het strafrecht van de klassieke rechtsstaat maakt een einde aan de absolutistische strafrechtspraktijk van het Ancien Régime. De ideeën van de Verlichting ('esprit des lois') werden vertaald in codificaties ('lois'), die tot op heden de grondslagen van ons recht bepalen. De codificaties zijn de positiefrechtelijke vertaling van het rationalistische rechtsindividualisme (Bentham)². De codificatie maakt schoon schip met de wetgeving van privilèges en voorrechten van bepaalde sociale klassen. De eerste klassieke strafrechtelijke codificatie dateert van 1791 en is van de hand van Michel Lepeletier Saint-Fargeau³. Zowel qua strafrechts- als qua strafopvattingen is deze codificatie de perfecte incarnatie van de klassieke school en van de rechtsstaattedachte. In de codificatie zelf wordt de straftoemettingsvrijheid van de rechter fors beperkt door een mathematisch-causale relatie in te bouwen tussen de zwaarte van het misdrijf en de voor te schrijven strafmaat. Tevens is deze codificatie de eerste die de strafuitvoering integreert in het strafwetboek

* Hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven.

** Universitair docent straf(proces)recht Niser-Rijksuniversiteit Utrecht.

1. Zie het interessante themanummer van Delikt en Delinkwent, 200 jaar Déclaration, juni 1989 en Vervaele, J., Criminele politiek: het gladde ijs tussen criminologie en strafrechtsbedeling. Historische reflecties over het ontstaan en de rol van de 'Gesamte Strafrechtswissenschaft' in de sociale rechtsstaat, Panopticon, 1984, 111-140.

2. Bentham, J. Papers relative to codification, s.l., 1817.

3. Lepeletier, F., Oeuvres de Michel Lepeletier de Saint-Fargeau, Brussel, 1826.

door van de gevangenisstraf de strafsanctie bij uitstek te maken⁴. Zowel het misdrijf als de straf zijn in deze constructie van de klassieke school zuiver juridische concepten, gebaseerd op het klassiek liberale ideeëngoed: Een open markt-samenleving, met juridische gelijkheid voor de burgers en een overheidsoptreden beperkt tot het garanderen van die juridische vrijheid (nachtwakersstaat) staan borg voor een optimale vorm van welzijn en welvaart. Reeds in het begin van de 19e eeuw bleek dit rechtsindividualisme op een (juridische) mythe te berusten. De maatschappelijke tegenstellingen namen zelfs nog toe. Daartegen ontstonden in de loop van de 19e eeuw tal van rechtsfilosofische en -dogmatische reacties die allen één noemer gemeen hebben: Het integreren van de maatschappelijke verhoudingen (het sociale) in de juridische vorm. Zowel het oeuvre van Quetelet⁵, het Zweckdenken van Von Jhering⁶ als het juristensocialisme van Menger⁷ zijn in deze stroming in te passen. Pas op het einde van de 19e eeuw slaagt men erin, onder druk van de economisch-politieke omstandigheden en tegen de achtergrond van de opkomende sociale interventiestaat, het sociale(-beleid) in de strafrechtswetenschap en in de penologie te integreren. In die zin is het model 'gesamte Strafrechtswissenschaft'⁸ van de penale positivistische school te beschouwen én als het kroonstuk op het denken in de 19e eeuw over strafrecht en criminele politiek én als een nieuwe mijlpaal in de strafrechtsgeschiedenis.

1.2. De I.K.V. en de Belgische bijdrage

Het strafrechtelijk positivisme en de I.K.V.

Het doorbreken van het klassiek rechtsindividualisme en het uitwerken van een sociale strafrechtswetenschap vormt precies de kern van de oprichtingsstatuten van de I.K.V. Het feit dat de criminaliteit en de repressie ervan worden bekeken vanuit sociaal en juridisch oogpunt betekent dat de interesse voor de sociale problematiek een fundamenteel onderdeel wordt van de strafrechtswetenschap, de sanctieleer en de criminele politiek. Nochtans wordt in dezelfde statuten onderstreept dat de juridische aanpak daardoor niet wordt afgebouwd. Dit is een notedop de eclectische opstelling van de I.K.V., die daarmee gedeeltelijk voorbij gaat aan de fundamentele discussie over de 'gesamte Strafrechtswissenschaft' en aan

4. Daarmee wordt niet alleen een einde gemaakt aan de variëteit aan strafsancities van het Ancient Régime, maar wordt de effectieve strafmaat, uitgedrukt in X aantal dagen gevangenisstraf, tevens het voorwerp van een rechterlijke uitspraak.
5. Quetelet, A., *Physique sociale ou essai sur le développement des facultés de l'homme*, Brussel, 1855.
6. Von Jhering, R., *Der Zweck im Recht*, s.l., 1877-1884.
7. Menger, A., *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung*, Stuttgart, 1886.
8. Von Listzt, F., *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*, Berlijn, 1905 en Ferri E., *La sociologia criminale*, Turijn, 1930.

het rijke ideeëngoed van de 'moderne school', het sociologisch positivisme in het strafrecht.

De basisgedachte van deze sociale strafrechtswetenschap vormt de resocialisatiegedachte. Daardoor verschuift het accent van strafrechtsnormativiteit en dogmatiek (klassieke school) naar strafrechtsuitvoering en sanctieleer. De sanctie wordt niet langer bepaald door de juridisch-causale relatie tussen schuld en daadgevolg, maar tevens door externe criteria van wetenschappelijke aard, gesteund op de sociale gevaarlijkheid van de dader. Precies door de sociaalwetenschappelijke studie van de dader en zijn omgeving wordt een uitspraak gedaan over zijn resocialisatie-vermogen en zijn graad van sociale gevaarlijkheid. De sociale gevaarlijkheid hoeft dus niet noodzakelijk te steunen op zware feiten, maar kan voortvloeien uit het herhaaldelijk plegen van kleine overtredingen. Voor daders met reïntegratiemogelijkheden en geringe sociale gevaarlijkheid pleit de I.K.V. voor een probatoir stelsel: Het afschaffen van de korte gevangenisstraf, de voorwaardelijke veroordeling, de voorwaardelijke invrijheidsstelling. Voor de anderen pleit de I.K.V. voor strengere en langere opsluiting. De kernhervorming van het strafrechtelijk positivisme en de I.K.V. is evenwel gericht op een sanctiedifferentiëring en -individualisering van categorieën daders die omwille van persoonlijke kenmerken behoefte hebben aan een resocialisatie- en/of verplegingstherapie. Een misdrijf wordt immers niet opgevat als een juridisch-normatief geconstrueerd begrip (klassieke school), maar als een ontologisch empirisch gegeven. In de plaats van de ontoerekenbaarverklaring door het strafrecht van de klassieke school worden er beschermingsmaatregelen uitgewerkt voor jeugdigen en beveiligingsmaatregelen voor daders met psychiatrische problemen. Vanwege het therapiekarakter van deze beveiligingsmaatregelen zijn ze van (relatief of absoluut) onbepaalde duur.⁹ De discussie over de beveiligingsmaatregelen draait rond de plaats van dit systeem in de strafrechtswetenschap in het algemeen en in de criminele politiek in het bijzonder. Moet dit een systeem worden naast het strafrecht (tweesporigheid) of erin geïntegreerd? Voor Von Liszt en Ferri is de doelstelling van alle sancties het streven naar resocialisatie. Door de gelijklopende doelstelling van straf en beveiligingsmaatregel is het logisch dat de substitutie van straf door beveiligingsmaatregel en omgekeerd mogelijk is (vicariërend systeem).

9. Met deze sanctiedifferentiëring en -individualisering en het opleggen van een onbepaalde strafmaat in tijd wordt fundamenteel afgeweken van de strafrechtsfilosofie van de klassieke school en van Lapeletier, die juist een vaste en zekere strafmaat voorstonden.

Adolphe Prins

Prins is dé vertegenwoordiger bij uitstek van het Belgisch strafrechtelijk positivisme en tevens mede-oprichter van de I.K.V. Als hoogleraar strafrecht¹⁰ en inspecteur-generaal van het gevangeniswezen¹¹ is hij niet alleen actief in de strafrechtswetenschap maar tevens in de strafuitvoeringspraktijk.¹²

Hij is het typische voorbeeld van hoe het strafrechtelijk positivisme, gedacht als sociale en juridische wetenschap, is verbonden met een sociale politieke theorie. Hij is immers de auteur van tal van sociologisch-politieke geschriften over het corporatistisch solidariteitsmodel (Owen, Fichte, Fourier, Saint-simon, Gierke, Spencer). Anderzijds heeft Prins een beduidende invloed uitgeoefend op de Belgische justitiële praktijk. Bezield door zijn liberaal-verlichte hervormingsdrang is hij de geestelijke vader voor tal van invloedrijke figuren in het justitieel-politiek milieu (Lejeune, Carton de Wiart, Vandervelde, Hymans, Janson, Servais). Zo heeft hij zijn stempel weten te drukken op tal van hervormingen: De wet LeJeune (1888); de patronaatscomités (1890); de wet op de landloperij en bedelarij (1891); het wetsontwerp op de kindbescherming (1889); de reorganisatie van de gevangenisarbeid (1894); de oprichting van een antropologisch-penitentiaire dienst (1914) en de wet op het sociaal verweer (1930).

Prins heeft niet alleen het concept 'défense sociale'¹³ ingang doen vinden, maar heeft ook een crimineel-politieke visie ontwikkeld die de doctrine van dit sociaal verweer functioneel moet ondersteunen. Op dat moment waren er immers nog maar weinig initiatieven om de gevaarsnotie en de beschermingsgedachte in het strafrecht te integreren. Prins ontwerpt in zijn strafrechtelijk sociaal verweer een functionele aanpak van het criminaliteitsprobleem in de vorm van een preventief en repressief tweeluik:

1. De samenleving zelf moet in een preventieve structuur voorzien die de socio-economische problemen terugdringt (mutualistisch solidarisme). De

10. Hij is verbonden aan de vrijzinnige Université Libre de Bruxelles. Deze universiteit was rond de eeuwwisseling het centrum voor de Europese sociologisch-positivistische avant-garde. Vanaf 1894 tot de eerste wereldoorlog bestond er trouwens een schaduw-universiteit, de Université Nouvelle, waar recht en sociale wetenschap als een geïntegreerde discipline werd gedoceerd. Zie Despy-Meyer, A., *Inventaire des Archives de l'Université Nouvelle de Bruxelles 1894-1919*, Brussel, 1973.

11. Die functie neemt hij in 1884 over van niemand minder dan Ducpétiaux, die internationale faam had verworven met zijn penologisch oeuvre.

12. Ondanks zijn internationale bekendheid en zijn beduidende invloed op de Belgische strafrechtspraktijk is zijn oeuvre niet grondig bestudeerd. We zijn dan ook aangewezen op zijn oeuvre zelf en enkele bijdragen over zijn werk: Wodon, L. en Servais, J., *L'oeuvre d'Adolphe Prins*, Brussel 1934; Fijnaut, C., *Criminologie en strafrechtsbedeling; hun onderlinge verhouding rond de voorbije eeuwwisseling*, afscheidbundel Prof. Geerts, Tilburg, 1973; Tulkens, F. en Digneffe, F., *La notion de dangerosité dans la politique criminelle en Europe Occidentale*, in Debuyst, C., *Dangerosité et justice pénale. Ambiguïté d'une pratique*, Genève, 1981, 191.

13. Prins, A., *Science pénale et droit positif*, Brussel, 1899.

overheid heeft de plicht een sociaal preventieve politiek te voeren via het onderwijs, de huisvesting¹⁴

2. Op strafrechtelijk vlak moet het recht een sociaal verweerfunctie vervullen in de plaats van te reageren als een abstrakt juridisch mechanisme, met andere woorden het strafrecht heeft een bepaalde Zweckgerichtheid:
 - a) waar mogelijk moet de positieve reïntegratie worden gestimuleerd (voorwaardelijke veroordeling, voorwaardelijke invrijheidsstelling) en de sociale omstandigheden van de criminaliteit worden bestudeerd en aangewend;
 - b) waar nodig moet de penale repressie worden aangepast aan de noodzaak van bescherming van de maatschappij. De bescherming van de maatschappelijke orde vereist een instrumentalisering van het strafrecht waardoor de werkelijk gevaarlijke individuen worden afgezonderd van de samenleving.¹⁵

Prins onderkent met zijn aan Colajanni ontleende sociologische definitie van het misdrijf wel dat de strafrechtswetenschap antropologische, sociologische en juridische aspecten moet omvatten, maar komt niet tot een uitgewerkte visie op de 'gesamte Strafrechtswissenschaft'. Op basis van theorieën uit de evolutieleer en uit het organicistisch denken komt hij tot een visie die criminaliteit definieert als een ontologisch gegeven dat grotendeels bestaat bij de 'gevaarlijke klasse(n)', met andere woorden de laagste sociale klasse(n). De goede organische structuur moet zich verdedigen tegen de gedegenerende en gevaarlijke organische elementen. De criminaliseringsprocessen worden hier niet aangeraakt. Recidive is een perfecte barometer van de gevaarlijkheid, die een rationeel-technisch ingrijpen van het (straf)recht door de neutrale gemeenschap of overheid noodzakelijk maakt. Hoofdprobleem is hierbij niet de samenlevingsstructuur of het bestaan van die klassenindeling, maar 'la moralité des couches inférieures où naite le crime'. Deze gevaarlijke klassen zijn door hun inferieure moraliteit of a-moraliteit immers niet in staat om zichzelf uit hun degeneratie te bevrijden. Vandaar dat de overheid de plicht heeft te interveniëren en dit door het als een sociaal probleem aan te pakken. Het ontologisch karakter van de criminaliteit blijkt bij Prins dus niet alleen uit feit dat er een fundamenteel onderscheid bestaat tussen criminelen en niet-criminelen, maar dat dit onderscheid daarenboven terug te vinden is tussen de sociale klassen.

Prins heeft zich binnen de I.K.V. ook afgezet tegen de biologisch (Lombroso) of sociologisch (Ferri) determinisme. Tussen de morele verantwoordelijkheid,

14. Deze sociale preventieve politiek is vergelijkbaar met het concept 'strafrechtssostitutieven' van Ferri. Zie Ferri, E., *I nuovi orizzonti del diritto e della procedura penale*, s.l., 1881.

15. Op oudere leeftijd legt Prins steeds meer de nadruk op het repressief sociaal verweer en steeds minder op punt 1 en 2a.

gebaseerd op het vrije wilsbegrip, en het sociaal verweer is er volgens Prins geen onoverkomelijke tegenstelling.¹⁶ In realiteit onderschrijft Prins de vrije wilstheorie niet, maar hecht hij - tegen het determinisme in - grote waarde aan de menselijk (wils)vrijheid. Prins heeft in dit opzicht heel wat invloed ondergaan van Tarde's en Saleilles' filosofische en strafrechtelijke theorieën.¹⁷

De uitbouw van een strafrechtspraktijk op basis van het sociaal verweer

De strafrechtshervormingen van het sociaal verweer zijn niet bepaald een succes. In Duitsland en Italië, de landen waar het sociaal verweer het sterkst staat, wordt een felle scholenstrijd uitgevochten. Von Liszt wordt een aantal keren uit de hervormingscommissies geweerd. Zowel Ferri's als Von Liszt's voorstellen worden laattijdig en 'gemutileerd' onder het opkomend fascisme in het strafbestel geïntegreerd. In België, daarentegen, heeft de dogmatische rechtstraditie nooit wortel geschoten. In plaats van een dogmatische scholenstrijd leeft er een op de strafuitvoering gerichte hervormingsbeweging. De hervormingsvoorstellen zijn het voorwerp van experimenten en debatten tussen de neo-klassieke school en het sociaal verweer en worden op die manier stap voor stap in de strafrechtspraktijk geïntegreerd. De integratie en machtspositie van verlichte liberalen als Ducpétiaux en Prins in de politieke wereld en de overheidsadministratie en hun invloed op Vandervelde, de eerste socialistische minister van Justitie, zijn daar niet vreemd aan.

De strafrechtshervormingen van het Belgisch sociaal verweer zijn te talrijk om hier op een rijtje te zetten. Op sanctievlak zijn vooral twee dingen van belang. Er wordt werk gemaakt van de uitbouw van de individualisering en resocialisatie binnen het gevangeniswezen: De oprichting van penitentiaire antropologische diensten, van schoolgevangnissen, van gemeenschappelijke werkplaatsen. Kroonstuk op het hervormingswerk is evenwel de wet op het sociaal verweer (1930), waardoor abnormalen die een misdaad of wanbedrijf hebben gepleegd aan het klassieke strafrecht kunnen worden onttrokken bij tekenen van sociale gevaarlijkheid¹⁸. Die daders krijgen dan een beveiligingsmaatregel van onbepaalde duur opgelegd (internering)¹⁹ in een instelling van sociaal verweer. Deze wet kende een ruime internationale belangstelling en wordt beschouwd als de meest

16. In dit kort bestek is het onmogelijk in te gaan op de boeiende discussie over de morele verantwoordelijkheid (klassieke school) versus de legale of wettelijke verantwoordelijkheid (Von Liszt, Ferri).

17. Saleilles, R., *L'individualisation de la peine*, Etude de criminalité sociale Parijs, 1927; Tarde, G., *Positivisme et Pénalité*, Archives de l'Anthropologie criminelle et des sciences pénales, 1887, 32-51.

18. In Duitsland en Italië was de invoering van beveiligingsmaatregelen veeleer het begin dan het kroonstuk van de hervormingen en werden die doorgevoerd onder het opkomend fascisme.

19. De internering is vergelijkbaar met de Nederlandse TBS-maatregel (Ter Beschikking Stelling).

consequente doorvoering van het strafrechtelijk positivistisch ideeëngoed²⁰. Toch is deze wet, ons inziens, het resultaat van een compromis met de neo-klassieke school. Het sociaal verweerdenken is in zijn opzet immers niet beperkt tot de categorie psychiatrische criminelen, maar veeleer een sanctiefilosofie, die vanuit een socio-antropologisch en sociaal-technocratisch Zweckdenken een antwoord zoekt op het ontologisch gegeven criminaliteit.

De positivistische school beweert precies het rationalistisch onderscheid van de klassieke school - gebaseerd op de vrije wil en de toerekeningsvatbaarheid tussen abnormale en niet abnormalen - te hebben overstegen door het invoeren van de legale verantwoordelijkheid en een aan de gevaarlijkheid van het individu aangepaste sanctie. De Belgische wet op het sociaal verweer heeft niettemin het werkveld van het sociaal verweer verengd door het invoeren van een tweesporig dualistisch sanctiesysteem. Tegen de achtergrond van de strafrechtsfilosofie van het positivisme is de toen gevoerde discussie over de juridische definiëring van de psychiatrisch gestoordheid een aberratie te noemen. Daarmee is een unieke kans gemist om het belang van het repressief strafrecht terug te dringen ten behoeve van een door de 'gesamte Strafrechtswissenschaft' rationeel ondersteunde socio-criminele politiek. Dit heeft de ontwikkeling van de criminologie en aanverwante wetenschappen gestremd en de originele crimineel-politieke visie van de positivistische school ondergraven. Daardoor is er bijna geen aandacht besteed aan de praktische uitvoerbaarheid, het begeleidend sociaal beleid en de empirische onderzoekbaarheid. In dezelfde wet is de nadruk ook niet komen te liggen op de sanctie-individualisering en resocialisatie van het individu, maar op de bescherming van de maatschappij, waardoor de rechtsbescherming van de geïnterneerde zeer slecht werd geregeld. In het verlengde daarvan is het ook opmerkelijk dat Ferri's koppeling van beveiligingsmaatregelen en rechterlijke controle, door de strafrechter exclusief bevoegd te maken voor de sanctie-uitvoering, niet is opgevolgd. De controle werd immers opgedragen aan een administratieve commissie, samengesteld uit een geneesheer, een ere-magistraat en een advocaat.

De strafrechtsvisie van Prins is aan deze verschraling van het strafrechtelijk positivisme niet vreemd. Terwijl de positivistische school steeds de nadruk heeft gelegd op het onttrekken van een overgroot domein (jeugdcriminaliteit, criminele abnormalen) aan het strafrecht, opdat een efficiënte resocialisatie mogelijk zou zijn in het kader van een sociale criminele politiek, heeft Prins door zijn gebruik van de gevaarsnotie de impact van het strafrecht nog vergroot. Daardoor heeft Prins de basis gelegd voor een eclecticische integratie van het sociaal verweerdenken in de neo-klassieke school.

20. Deze wet was een verdere uitwerking van het ontwerp Ferri van 1921: Progetto di riforma del codice penale e del codice di procedura penale, *La scuola positiva*, 1925, 254-370.

Het mislukken van de wet op het sociaal verweer²¹, en daarmee van het symbool van het strafrechtelijk positivisme, is ons inziens vooral te wijten aan het negeren van de werkelijke basisprincipes van de 'gesamte Strafrechtswissenschaft', die de legislatieve vernieuwingen afhankelijk maakte van een rationeel ondersteund crimineel beleid en aan een reformistische aanpak op juridisch en psychiatrisch vlak, die een individu-gerichte sociale politiek ondergeschikt maakte aan de bescherming van de maatschappij.

2. De fundering van een gedifferentieerd op bescherming en resocialisatie gericht sanctiestelsel

Zoals gesteld onderging het denken over criminaliteit en de strafrechtelijke aanpak ervan in de loop van vooral het tweede deel van de 19e eeuw grondige wijzigingen, die ook in België een rechtstreekse weerslag hadden op de strafrechtspraktijk. Men mag deze ontwikkeling zeker niet exclusief op naam schrijven van het strafrechtelijk positivisme en het sociaal verweer dat daaraan een maatschappelijk ideologische fundering biedt. Ook de snel groeiende interesse voor de positief-wetenschappelijke studie van maatschappelijke problemen en de socio-biologische studie van de delinquent mens in het bijzonder hebben sterk bijgedragen tot de afwijzing van de verdere bruikbaarheid van de klassiek-strafrechtelijke definiëring en beheersing van delinquentie.

In België emanerde uit een merkwaardig samengaan van een positief-wetenschappelijke met een sociaal-politieke analyse van het delinquentiefenomeen een geleidelijke hervorming van het strafrecht, het sanctiepakket en de strafuitvoeringspraxis. Alhoewel de concrete hervormingen worden getypeerd als het neoklassiek compromis, werd dit gestuwd en gedragen door de veel radicaler doctrine van het sociaal verweer.

Het was de verdienste van A. Prins dat vanuit een sociaal-politieke analyse werd doorgestoten naar een concreet project van sociale politiek waarbinnen aan een instrumentalisch-functioneel geherdefinieerd strafrecht een concrete rol werd toebedeeld in het kader van de criminele politiek als deelproject binnen de sociale politiek. De overheid, de Staat diende de door de sociale strijd gecontesteerde sociaal-economische orde bij te sturen via een programma van sociaal-politieke hervormingen en -wetgeving. Tegelijkertijd verzekerde diezelfde overheid zich van een versterkt repressief-penaal-controlesysteem om efficiënter te kunnen optreden tegen degenen die door delinquent gedrag de sociale orde bedreigen. Sociaal verweer stond voor een efficiënte bestrijding, controle en beheersing van

21. Vervaele, J., La défense sociale (temps de) en crise. La criminologie au prétoire ou sur les bancs des accusés?, *Revue internationale de Criminologie et de Police Technique*, 1987, 9-27.

de criminaliteit als voornaamste functie van het strafrecht. Deze instrumentele functie van het strafrecht werd geplaatst binnen een concreet project van criminele politiek dat richting diende te geven aan het overheidsbeleid inzake bestraffing, straftoemeting en strafuitvoering. De doelstelling van beheersing en controle van de criminaliteit diende te worden gerealiseerd door het inwerkingstellen van een gedifferentieerd bestraffingsinstrumentarium waarin zowel strenge repressieve als zachte preventieve straffen en maatregelen dienden te worden ontwikkeld. Deze nieuwe penaal-politieke structurering van de bestraffing diende aan te sluiten bij de positief-wetenschappelijke studie van het gedrag van de delinquent.

Met de resultaten van het socio-biologisch onderzoek van het gedrag en de persoon van de delinquent verdween het abstracte concept van de vrije, verantwoordelijke en dus schuldige delinquent waarop met de in het klassieke strafrecht bepaalde straf en maat diende te worden gereageerd. In de plaats daarvan biedt het positivistisch-empirisch onderzoek een basis voor categorisering van de delinquentenpopulatie waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen groepen al naar gelang het gevaar dat zij voor de samenleving vertegenwoordigen.

Vanuit de sociaal verweer-opvatting worden daarvoor telkens specifiek crimineel-politieke maatregelen en/of straffen voorgesteld.

De gelegenheidsdelinquent kan het best met een strafbedreiging van verdere delictpleging worden afgeschrikt. De verbeterbare gewoontemisdadiger dient met een therapeutisch geprogrammeerde vrijheidsberovende of -beperkende straf te worden gebracht naar het punt waarop hij maatschappelijk terug kan worden geïntegreerd. Om dit therapeutisch programma zo efficiënt mogelijk af te stemmen (individualisering) op de reclassering van de veroordeelde, dient de nodige aandacht van de wetenschappelijk deskundigen (antropologen) te gaan naar de, diagnose en classificatie van de veroordeelden.

Voor onverbeterbare recidivisten blijven alleen puur repressieve maatregelen aangewezen. De toepassing van een levenslange vrijheidsberoving dient de gevaarlijke beroeps- of gewoontemisdadiger uit te schakelen.

Sommige specifieke categorieën dienen aan het gewone strafrecht te worden onttrokken. Voor hen dient een afzonderlijk penaal maatregelenrecht te worden ontwikkeld. Hierbij wordt in het bijzonder gedacht aan volgende categorieën; minderjarigen, abnormalen, landlopers, zwervers en bedelaars. Bepalend voor de aard en de duur van de straf of de maatregel zijn niet misdrijf-intrinsieke kenmerken maar wel de gevaarlijkheid van de dader en zijn verbeterbaarheid. Tegenover het delinquentieconcept van de klassiekers, dat uitging van een theoretische abstracte wilsvrijheid staat nu een opvatting van relatieve gedetermineerdheid van de dader. Tegen de relatieve gevaarlijkheid van de geïnterneerde dient de samenleving zich te beschermen met straffen en maatregelen die rekening houden met de recupereerbaarheid en reïntegreerbaarheid van de delinquent. Dit veronderstelt de uitwerking van een waaier van reactiemodaliteiten die alternerend kunnen

worden ingezet om het gewenste doel namelijk bescherming en resocialisatie te bereiken.

3. De geleidelijke uitbouw van een nieuw sanctiestelsel

3.1. Inleiding

Alhoewel men in België, zoals reeds vermeld, eerder kon spreken van een merkwaardige samenwerking tussen het sociaal verweer en het wetenschappelijke positivisme (meer bepaald de criminele anthropologie) wat in de loop van de 20e eeuw gestalte gaf aan een neo-klassiek bestraffingsbeleid, kan men niet ontkennen dat aanvankelijk vooral het sociaal verweer zijn invloed heeft laten gelden in de praktijk van de strafrechtshervorming.

Onder invloed van Prins werden onder het ministerschap van J. Lejeune tal van initiatieven genomen in de geest van het sociaal verweer. Ook daarna bleef Prins de geestelijke vader van een liberaal-verlicht justitiebeleid. Zijn invloed is blijven doorwerken tot ver in de 20ste eeuw. Men denke daarbij bijvoorbeeld aan Vandervelde die in 1920 minister van Justitie werd en het hervormingswerk voortzette met de grondige ombouw van het gevangeniswezen en de doorstoot naar de latere realisatie van de wet op het sociaal verweer (1930) bedoeld voor de abnormale en gewoontemisdadigers.

Na de tweede wereldoorlog werd aan de hervorming een nieuw élan gegeven in het kader van de *Défense sociale nouvelle*, waarin vooral de resocialisatie als doelstelling van een humaan straf- en maatregelenrecht werd geaccentueerd. In België heeft dit aanleiding gegeven tot een reeks van nieuwe maatregelen binnen het gevangeniswezen waardoor de geïndividualiseerde penitentiaire behandeling werd verfijnd en reglementair werd bekrachtigd. Het sluitstuk van de op resocialisatie gerichte strafrechtelijke interventie vormde de wet op de opschorting, het uitstel en de probatie van 29 juni 1965. Alhoewel de kritieken op deze ontwikkeling vanaf de jaren '70 steeds heviger werden kan men stellen dat het actuele sanctiestelsel nog onverminderd de expressie blijft van de principes van het sociaal verweer en het wetenschappelijk positivisme samengevloeid in het neo-klassieke strafrecht. De strafrechtshervorming, sedert 1976 in voorbereiding, houdt met een aantal kritieken daarop wel rekening maar bevestigt met het voorontwerp van het strafwetboek een aantal belangrijke principes en bekommernissen van de neo-klassieke richting.

3.2. De fase-gewijze hervorming van het sanctiestelsel

3.2.1. Het klassieke stelsel

Met de strafrechtshervorming van het tweede deel van de 18e eeuw werd de vrijheidsberoving de straf bij uitstek om ernstiger vormen van delinquentie te bestraffen, terwijl de boete in de andere gevallen de voorkeur diende te krijgen. De discussie over de uitvoering van de vrijheidsberoving betrof een debat over een globaal systeem dat, als algemeen bruikbaar, op alle tot vrijheidsstraf veroordeelden diende te worden toegepast. Onder impuls van E. Ducpétiaux, de eerste inspecteur-generaal, werd in België gekozen voor het Pennsylvanian-systeem namelijk de opsluiting van veroordeelden in cellulaire afzondering.

3.2.2. De hervormingen onder invloed van het sociaal verweer

De opvattingen van het sociaal verweer stimuleerden de discussie over de gebrekige resultaten van het cellulair gevangenisstelsel. De hoge mate van recidive en de toenemende mate van criminaliteit werden op rekening geschreven van een onaangepaste homogeen forfaitaire uitvoering van de vrijheidstraffen. Er was behoefte aan een gedifferentieerd sanctiestelsel waarmee adequaat categoriaal gespecificeerd kon worden gereageerd.

In deze context moeten de eerste realisaties van de sociaal verweerbenadering worden gesitueerd, met name de wet op de voorwaardelijke veroordeling en invrijheidstelling van 31 mei 1888 (de wet Lejeune). Deze wet realiseert een eerste mogelijkheid tot *een gedifferentieerde toepassing van de vrijheidsstraf*. Op de eerste plaats kan de rechter ten opzichte van occasionele delinquenten niet een korte effectieve maar een voorwaardelijke gevangenisstraf uitspreken. De strafbedreiging kan volstaan om verder gevaar te voorkomen en om de veroordeelde tot wetsgetrouw gedrag te dwingen. Via de voorwaardelijke invrijheidstelling, voor eerstgestraften mogelijk na één derde van de strafduur, wordt de minister van Justitie een uiterst belangrijk instrumentarium in handen gegeven om de strafuitvoering te individualiseren. De organisatie van het toezicht op voorwaardelijk vrijgestelden wordt toevertrouwd aan leden van beschermingscomités die de taak van toezichthoudend voogd en begeleider van de invrijheidgestelde op zich nemen. Controle, toezicht en individuele begeleiding zijn kenmerkend voor de nieuwe functionele aanpak. Wat betreft de gespecialiseerde categoriale aanpak is er de wet op de landloperij en bedelarij (1891) en een wetsontwerp op de kindbescherming (1889) dat in 1912 uitmondt in de wet op de kindbescherming. De straf wordt vervangen door een veiligheidsmaatregel van preventieve aard waarvan

de looptijd slechts tijdens de uitvoering wordt bekeken in functie van het reclaserend effect.

3.2.3. *De hervorming van het gevangeniswezen (1920) en de wet op het sociaal verweer (1930)*

Met de aanstelling van E. Vandervelde als eerste socialistische minister van justitie komt er een snelle doorbraak van de ideeën van het sociaal verweer met betrekking tot de uitvoering van de vrijheidsstraf. Het is in de institutioneel-penitentiaire context dat de versmelting van het socio-biologisch positivisme met de crimineel-politieke visie op strafuitvoering van het sociaal verweer het sterkst tot stand komt. Zoals Brice de Ruyver stelt is hier sprake van een ideologisch wetenschappelijk continuum gaande van de positivistische school over de "Union Internationale de Droit Pénal", de "Cercle de Criminologie", de sociaal verweerdocrine, het neo-klassieke strafrecht, de "Revue de droit pénale et de criminologie" tot het wetgevend werk van E. Vandervelde. De systematiek van de strafuitvoering berust op het principe van de individualisering waartoe dient te worden overgestapt op een gemeenschapsregime, de classificatie van de gedetineerden via triage en diagnose (in bio-antropologische laboratoria), de uitbouw van beroepsopleidingen (in schoolgevangenissen) en een gedifferentieerd arbeidsaanbod gericht op productie, een aangepaste vorming van het personeel en de inbreng van specialisten van het gedrag (psychiatrie en maatschappelijk werk). Dat deze hervorming hoofdzakelijk in projecten en projectgroepen blijft steken heeft te maken met een succesvol verzet tegen dit beleid vanuit de penitentiaire administratie (gevangenisdirecteuren) die halsstarrig blijft vasthouden aan de moraliserende benadering door E. Ducpétiaux geïntroduceerd. Pas na de tweede wereldoorlog worden een aantal van deze projecten ook in de praktijk gerealiseerd. Ze hebben dan evenwel veel van hun originaliteit verloren en krijgen trouwens slechts een kleurloze administratieve vertaling.

De introductie van de wet op het sociaal verweer in 1930 mag dan legistisch wel de kroon op het werk betekenen voor de gelijknamige beweging, haar toepassing betekent evenwel niet de realisatie van het gedroomd ideaal. De wet introduceert veiligheidsmaatregelen voor abnormale misdadigers en gewoontemisdadigers in plaats van de straf. Juist via de observatie, diagnose en classificatie zou bepaald kunnen worden wie eerder voor de beveiligingsmaatregel, ingevuld met een aangepaste behandeling, in aanmerking zou komen. De invoering van de wet, creëerde de verwachting van de ontwikkeling van gespecialiseerde instellingen voor de behandeling en de resocialisatie van deze specifieke categorie. Hooggespannen verwachtingen van de psychiaters-antropologen die als de deskundigen zich met deze opdracht zouden inlaten zijn nooit ingelost. De moeilijke verhouding

tussen de directeuren van de gevangenissen en de antropologen heeft de overstap van deze laatsten vanuit de antropologische diensten naar de commissie van sociaal verweer in de hand gewerkt. Dit heeft de aanwezigheid van de antropologie in het gevangeniswezen verzwakt zonder dat nochtans vanuit de commissies voor sociaal verweer richting en inhoud werd gegeven aan de ontwikkeling van een behandelingsstelsel voor de geïnterneerden. In de strafuitvoeringspraxis heeft het doordrukken van de wet op het sociaal verweer (1930) er dus eerder toe geleid dat de invloed van de vernieuwing werd afgezwakt ten voordele van de penitentiaire administratie die slechts schoorvoetend terrein prijs gaf aan de nieuwe opvattingen over straf- en maatregelenrecht.

3.2.4. De voltooiing van de differentiatie van het sanctiepakket na W.O. II

Op het vlak van het gevangeniswezen werd na de tweede wereldoorlog snel een aantal vernieuwingen doorgevoerd. De overstap van het cellulair naar het gemeenschapsregime werd gezet onder druk van de penitentiaire overbevolking die samenhang met de repressie en epuratie na de oorlog. De voltooiing van de op resocialisatie gerichte regiemdifferentiatie werd bekrachtigd door het algemeen reglement van 21 mei 1965. In de strijd tegen de korte gevangenisstraf werd via een KB (1963) de modaliteit van weekendarrest en van beperkte hechtenis ingevoerd. De invoering van het systematisch penitentiair verlof in 1976 is nog een maatregel die wordt ingeschoven in de voorbereidingsfase van de voorwaardelijke invrijheidstelling of de invrijheidstelling bij strafeinde. Deze op resocialisatie gerichte modaliteiten worden ondersteund door een weliswaar beperkte maar toch toenemende inbreng van gedragswetenschappelijke deskundigen. Zowel de sociale dienst als de antropologische dienst werden in de jaren zestig en zeventig enigszins uitgebreid. De oprichting van een Penitentiair Oriëntatiecentrum (1963) en de uitbouw van Oriëntatie en behandelingseenheden (1971) versterken de inbreng van deze deskundigen die hoofdzakelijk bedrijvig zijn in de adviesverlening met betrekking tot de toepassing van de voorwaardelijke invrijheidstelling. De laatste vernieuwing inzake de differentiatie van het sanctiestelsel in de richting van de individualisering van de straf is de invoering van de wet op de opschorting, het uitstel en de probatie (1965). Deze wet kadert in de lange strijd tegen de korte gevangenisstraf. Alle de hervormers, die reeds vanaf 1920 begaan waren met de hervorming van de vrijheidsberovende straf waren eveneens actief in de strijd tegen de toepassing van deze korte gevangenisstraf. Na theoretische discussie, experimenten en een drietal wetsontwerpen werd in 1964 een wettelijke regeling van kracht waarbij het oude stelsel van de voorwaardelijke veroordeling (1888) werd omgebouwd tot een gedifferentieerd instrumentarium met uitgebreide toepassingsmogelijkheden voor de strafrechter.

De opschorting van de strafuitspraak naast het uitstel van de opgelegde straf, elk al dan niet gecombineerd met een probatiemaatregel, bieden de rechter een alternatief voor de vrijheidsberovende straf. De uitvoering van de probatiemaatregel verloopt trouwens met medewerking van de sociale dienst van het gevangeniswezen (probatie-assistenten) en onder toezicht van een door een rechter voorgezeten probatiecommissie. Deze bij uitstek op resocialisatie gerichte strafmodaliteiten hebben principieel en potentieel een grote waarde met het oog op de realisatie van de ideeën van het sociaal verweer en bieden daarenboven aan de deskundigen van de resocialisatie een interessante interventiekans. Eens te meer blijkt uit de evaluatie van de toepassing dat deze nieuwe strafmodaliteiten, zo sterk bepleit vanuit de doctrine, bij de rechter slechts een marginale toepassing vinden.

4. Conclusie

Om te concluderen kan terecht worden gesteld dat de denkbeelden van de I.K.V. in België duidelijk een rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van een gedifferentieerd sanctiestelsel. Dit sanctiestelsel staat sedert een twintigtal jaren onder druk zowel wat de algemene doelstelling (de resocialisatie) als de praktische toepassingswijze ervan betreft. De resocialisatie wordt als doelstelling van de vrijheidsberovende straf afgewezen. Evaluatief empirisch onderzoek wijst op een inwerking in tegengestelde richting. De vrijheidsberovende straf versterkt eerder problemen dan er op te lossen. Algemeen wordt gepleit voor een reductionistisch beleid wat betreft de aanwending van de vrijheidsberoving. De uiterst selectieve aanwending van de vrijheidsberoving was echter ook de doelstelling van het sociaal verweer. Daar waar de vrijheidsstraf onvermijdelijk is wordt nu gepleit voor duidelijkheid en zekerheid omtrent haar duur en haar uitvoeringswijze. De regeling van de rechtspositie van de gedetineerden staat bij de hervormers bovenaan op het verlanglijstje. Resocialisatie in de vorm van projecten en programma's dienen voor de gedetineerden beschikbaar gesteld te zijn en zij moeten vrij zijn daarvan gebruik te maken zonder dat hun invrijheidstelling daarvan afhangt. Een andere kritiek betreft de marginale aanwending van de opschorting en de probatie. Slechts met het uitstel, dat in feite niet meer is dan een uitbreiding van de sedert 1888 ingevoerde voorwaardelijke veroordeling, blijkt de strafrechter vertrouwd. De reeds decennia betwiste korte vrijheidsstraf blijft niettemin één van de prangenste problemen in de strafuitvoeringspraxis. Sedert een tiental jaren gebeurt dit steeds meer onder anticiperende vorm van de voorlopige hechtenis. Dit blijkt trouwens een algemeen verschijnsel in West-Europa. Wanneer we ten slotte naar de toekomst kijken en de voorstellen wat het sanctiestelsel in het voorontwerp van strafwetboek bezien dan blijven de oude thema's actueel. Inperking van de vrijheidsberovende straf, afschaffing van de korte gevangenisstraf en

uitbreiding met verdere differentiatie van het sanctiestelsel (schuldigverklaring als waarschuwing, boete gekoppeld aan het inkomen, afschaffing van de plaatsvervangende gevangenisstraf, depenalisering van bedelarij en landloperij en invoering van de dienst ten bate van de gemeenschap als straf). Het voorstel tot invoering van de strafuitvoeringsrechtbank bedoelt de strafuitvoering onder gerechtelijk toezicht te stellen en gedetineerden principieel een klachtenrecht te garanderen. Ook de aandacht voor de belangen van slachtoffers van strafbare feiten en de aanmoediging tot schadeherstel door de dader zijn vermeldenswaard in het voorontwerp. Meerdere voorstellen inzake het sanctiestelsel, opgenomen in het voorontwerp van strafwetboek, zijn helemaal geen nieuwe ideeën maar verwijzen naar voorstellen tot differentiatie van het sanctiestelsel, die honderd jaar eerder ook reeds door Prins werden voorgesteld.

1. Gebruikte Literatuur

Christiaensen, S.

Destabilisatie en beheersing. De "défense sociale"-doctrine van A. Prins in het licht van zijn mens- en maatschappijvisie. Licentiaatsverhandeling criminologie, K.U. Leuven, 1985.

De Ruyver, B.

De strafrechtelijke politiek gevoerd onder de socialistische minister van Justitie E. Vandervelde, P. Vermeylen en A. Vranckx, Kluwer-Antwerpen en Gouda Quint Arnhem, 1988, 346.

Dupont, L.

Het voorontwerp van een nieuw strafwetboek in België, *Delikt en Delinquent*, 1986, pp. 998-1021.

Dupont-Bouchat, M.S.

Ducpétiaux ou le rêve cellulaire, *Déviance et Société*, 1988, 1-28.

Eliacerts, C. en Peters, T.

Considérations sur le Tribunal de l'application des peines (avant-projet R. Legros), *Annales de Droit de Louvain*, Tome XLVI 3, 1986, 147-167.

Legros, R.

Voorontwerp van strafwetboek, Uitgave van het Belgisch Staatsblad, 1985.

Machielse, A.J.

Défense sociale, Tijdschrift voor Criminologie, 1979, 67-82.

Peeters, E.

Een straftoemetingsonderzoek bij de correctionele rechter. Panopticon 1988, 38-62.

Tulkens, F. (ed.)

Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880-1914). E. Story-Scientia, Bruxelles, 1988, 319.

Verslagboek. Het voorontwerp van nieuw strafwetboek, Studiedag 16 mei 1987 te Leuven, Panopticon, 1987, n° 5 en 6, 381-580.

2. voornaamste werken van Prins*Prins, A.,*

- (*Pergameni, H.*), Reforme de l'instruction préparatoire en Belgique, Brussel, 1871.
- La philosophie du droit et l'école historique. Léçon d'ouverture du cours de droit naturel, Brussel, 1882.
- La démocratie et le régime parlementaire. Etude sur le régime corporatif et la représentation des intérêts, Brussel, 1884.
- Le pauperisme et le principe des assurances ouvrières obligatoires, *Revue de Belgique*, 1888, 27-50.
- La criminalité et l'état social, Brussel, 1890.
- Note sur les théories de la réparation dans le système répressif, Brussel 1891.
- Les Hauts Salaires. Les Courtes Journées de Travail et les Unions Professionnelles, Brussel, 1893.
- L'organisation de la liberté et le devoir social, Brussel, 1895.
- Conférence sur les doctrines nouvelles du droit pénal, *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1895-1896, 5-83.
- Science pénale et droit positif, Brussel, 1899.
- Le péril moral et social de la récidive d'après les dernières données statistiques, *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1905-1906, 561-566.
- De l'esprit des gouvernement démocratique, Essai de science politique, Brussel, 1906.
- La personnification civile des associations d'Allemagne, d'Angleterre et d'Italie, Brussel, 1907.

- De la transformation des idées directrices du droit criminel, *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1907, 14-20.
- Dégénérescence et criminalité. Conférence donnée au Jeune Barreau de Bruxelles, le 8 janvier 1909, *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1909, 100.
- La liberté morale dans le droit pénal nouveau, *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1909, 517-520.
- La défense sociale et les transformations du droit pénal, Brussel, 1910.

3. literatuurverwijzingen

Baratta, A.,

Criminologia e dogmatica penale. Passato e futuro del modello integrato di scienza penalistica, *La Questione Criminale*, 1979, 147-185.

Baratta, A.,

Strafrechtsdogmatik und Kriminologie. Zur Vergangenheit und Zukunft des Modells einer gesamten Strafrechtswissenschaft, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1980, 107-142.

Fijnaut, C.,

Criminologie en strafrechtsbedeling: hun onderlinge verhouding rond de voorbije eeuwwisseling, Afscheidsbundel Prof. crim. Geurts, Tilburg, 1983.

Fijnaut, C.,

Die Fiktion einer integrierten Strafrechtswissenschaft gegen Ende des vergangenen Jahrhunderts, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1984, 135-170.

Fijnaut, C.,

Verleden, heden en toekomst van de geïntegreerde strafrechtswetenschap, Arnhem, 1986.

Hassemer, W.,

Strafrechtsdogmatik und Kriminalpolitik, Hamburg, 1974.

Hassemer, W., Luederssen, K. en Steinert, H.,

Sociale Reaktion auf Abweichung und Kriminalisierung durch den Gesetzgeber, *Sozialwissenschaften in Studium des Rechts*, III, 1978, 1-65.

Heinitz, E.,

Frans von Liszt als Dogmatiker, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1969, 576.

Jescheck, H.,

Grundlagen der Dogmatik und Kriminalpolitik im Spiegel der Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1981, 3.

Lange, R.,

Die Entwicklung der Kriminologie im Spiegel der Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1981, 151.

Leferenz, H.,

Rückkehr zur gesamte Strafrechtswissenschaft?, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1981, 199.

Luederssen, K. en Sack, F.,

Von Nutzen und Nachteil der Sozialwissenschaften für das Strafrecht, Frankfurt am Main, 1980.

Naucke, W.,

Die Kriminalpolitik des Marburger Programms 1882, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1982, 325-564.

Naucke, W.,

Die Sozialphilosophie des sozialwissenschaftlich orientierten Strafrechts, Fortschritte im Strafrecht durch die Sozialwissenschaften?, Heidelberg, 1983.

Roxin, C.,

Kriminalpolitik und Strafrechtsreform, Berlin, 1973.

Sack, F.,

Die Chancen der Kooperation zwischen Strafrechtswissenschaft und Kriminologie - Probleme und offene Fragen, Abweichendes Verhalten II, Frankfurt am Main, 1975, 346-385.

Vervaele, J.,

Criminele politik: het gladde ijs tussen criminologie en strafrechtsbedeling. Historische reflecties over het ontstaan en de rol van de 'gesamte Strafrechtswissenschaften' in de sociale rechtsstaat, *Panopticon*, 1984, 111-140.

Vervaele, J.,

La naissance de l'Etat-providence et la modèlè des sciences pénales intégrées (Gesamte strafrechtswissenschaft), *déviante et Société*, 1989, nr. 6.

Vervaele, J.,

La défense sociale en crise. La crimonologie au prétoire ou sur les bancs des accusés, *Revue internationale de criminologie et de Police Technique*, 1987, 9-27.

Walther, M.,

Wissenschaftstheoretische Probleme und Perspektiven der Integration: zur Präzisierung des Verhältnisse von (Straf-)rechtsdogmatik und Sozialwissenschaften, *Kriminologische Journal*, 1981, 185-205.